
Arslanzâde'nin *Risâletun Latîfe fî Beyâni'l-Îmân Lugaten ve Şer'an inde Ehlî'l-Lisân* Adlı Eserinin Tahkik ve Tercümesi

ARSLANZÂDE MUSTAFA EFENDİ

Tahkik ve Çeviri

HİLMİ KARAAĞAÇ

Yrd. Doç. Dr. | Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü

Özet: Elinizde bulunan yazı, Arslanzâde Mustafa Efendinin risalelerinden oluşan ve Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk. 5837 numarada kayıtlı *Telîfâtü'l-Merbûm Arslanzâde* isimli mecmuadaki Kelâm ilmine ilişkin *Risâletun Latîfe fî Beyâni'l-Îmân Lugaten ve Şer'an inde Ehlî'l-Lisân* adlı risalenin tahkik ve Türkçe tercümesinden ibarettir.

Anahtar Kelimeler: İman, tasdik, ikrar, marifet, amel.

Risâlenin Tanıtımı

Anadolu, uzun sayılabilecek bir zaman diliminde İslam kültür ve medeniyetine ev sahipliği yapmıştır. Ülkemizin her bir köşesinde yetmiş ilim adamları ve onların bize miras olarak bıraktığı, halen birçoğu yazma halinde bulunan sayısız eserler bu ev sahipliğinin ilmi sahadaki alametleridir. Mirasın varislere bazı sorumluluklar yüklemesi kaçınılmazdır. Bu düşünceden hareketle Arslanzâde Mustafa Efendinin* risâlelerinden oluşan ve Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk 5837 numarada kayıtlı *Te'lifâtü'l-Merbûm Arslanzâde* isimli mecmuadaki Kelâm ilmine ilişkin *Risâletun Latife fî Beyânî'l-Îmân Lugaten ve Şer'an inde Eblî'l-Lisân* adlı risâlenin tahkik ve tercümesiyle birlikte yayınlanmasının gereğine kanaat getirdik.

Mecmuada Arslanzâde'nin Arapça olarak kaleme alınmış iki adedi Tasavvufa, on adedi Fıkha, iki adedi Tefsire, iki adedi Mantığa, dört adedi Arap Dili ve Edebiyatına ve bir tanesi de Kelâma ait toplam 21 adet risâlesi ile *Mekâtîb* başlığı altında üç mektubu mevcuttur. Kelâm ilmine ilişkin risâle, Mecmua'nın üçüncü sırada

* Arslanzâde Mustafa Efendi aslen Ispartalı olup Halvetî tarikatı meşâyihinden Denizli'de medfun Arslan Efendinin oğludur. Arslanzâde Mustafa Efendi, Cemaziye'l-Âhir-1168'de (Mart-Nisan 1755) Galata Kadısı olduğuna göre yaklaşık 1120-30 yıllarında doğmuş olmalıdır. Müderrisliği yanında, Galata Kadılığı, Bilâd-ı Hamse Kadılığı ve Muharrem 1178'de (Temmuz 1764) Medine Kadılığı yapmıştır. 1185'de (1771/72) vefat etmiş olup Vefa'dan Zeyrek'e inen caddenin solunda metfundur. Eserleri risâleler halinde *Te'lifâtü'l-Merbûm Arslanzâde* adlı mecmuada toplanmıştır. Mecmua Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk. 5837 numarada kayıtlıdır. Mecmuada Arslanzâde'nin 21 adet risâlesi ve *Mekâtîb* başlığı altında üç mektubu mevcuttur. Risâleler, Arslanzâde'nin vefatından dört sene sonra Yozgat Medresesi Müderrisi Kadızâde Ahmed b. Halil b. Mustafa tarafından istinsah edilmiştir. Tahkik ve tercümesini yaptığımız risâle mecmuanın üçüncü sırasında yer almaktadır. Müellifin hayatı için bak: Tahir, Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 214-5; Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, haz. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, c. 4, s. 1160; Abdullah b. Muhammed b. Zâhim, *Kudâtü'l-Medîneti'l-Münevvere*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikme, Medine 1418, s.538.

yer alan, tahkik ve tercümesini yaptığımız *Risâletun Latîfe fî Beyâni'l-Îmân Lugaten ve Şer'an inde Ehlî'l-Lisân* adlı risâledir.

Arslanzâde, risâlede iman kavramı ve bu kavram etrafında yürütülen tartışmaları ele almaktadır. Buna göre hem sözlük anlamı olarak hem de Kitap ve sünnette kullanıldığı veçhile iman, tasdik demektir. İman kavramı üzerinde fazla durmayan Hz. Peygamber, genellikle iman edilmesi gereken hususları açıklamıştır. Bu anlamda iman, Resulü vasıtasıyla haber verdiği şeylerde Allah'ı, Allah'tan getirerek tebliğ ettiği şeylerde de resulünü tasdik etmektir. Söz konusu tasdik en önemli niteliği ihtiyarî olmasıdır. Kişinin bir nesneye bakması sonucu ihtiyarî olmaksızın zorunlu olarak kalpte meydana gelen tasdik hükmü için iman etme anlamında "tasdik etti" ifadesi kullanılamaz. Diğer yandan tasdik ile marifet birbirinden farklıdır. Tasdik, elde edilen bilgiye kalben kesbî bir bağlılığı gerektirir.

Kelâm tarihinde iman, tasdik, ikrar, marifet ve amel kavramlarının kendi aralarındaki ilişkileri çerçevesinde ortaya atılan fikirleri ele alan Arslanzâde, en sahih görüşün Hanefi alimlerinin görüşü olduğu kanaatindedir. Buna göre iman; ya sadece tasdik ya da tasdik ile birlikte imandır. Arslanzâde, imanın artması ve eksilmesi sorununu iman-ı mutlak ve mutlaku'l-iman tasnifiyle açıklar. İman-ı mutlak, kâmil iman olup ziyade ve noksanlık kabul etmez. Mutlak iman ise kâmil olabileceği gibi nakısta olabilir. İman-İslam ilişkisi hususunda Arslanzâde, İmam Maturîdî'nin görüşünü sahih olarak kabul etmektedir.

Bu çalışma, 1189h. yılında Ahmed b. Halil tarafından istinsah edilen nüshadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Risâlenin orijinal metnine veya farklı bir nüshasına ulaşmak mümkün olmamıştır.

رسالة لطيفة في بيان الإيمان لغةً وشرعاً عند اهل اللسان

بسم الله الرحمن الرحيم

13b

الحمد لله على ما أنعم و كفى، وسلام على عباده الذين اصطفى. وبعد: فيقول الفقير الى ربه القدير مصطفى أرسلان زاده أكرمه الله بالفلاح والسعادة:

الإيمان هو الثقة و إظهار الخضوع و قبول الشريعة ثم استعمل في التصديق أما مجازاً لغوياً كما ذهب إليه بعض من لمتكلمين لاستلزامه لما هو معناه. فإنك إذا صدقت أحداً أمنته من التكذيب في ذلك التصديق وهو الظاهر كما ذهب إليه سعد الدين. حيث قال: الإيمان في اللغة التصديق بشهادة النقل عن أئمة اللغة و دلالة موارد الاستعمال. ولم ينقل في الشرع الي معنى آخر.

أما أولاً: فلأن لنقل خلاف الأصل لا يصار اليه إلا بدليل. أما ثانياً: فلأنه كثر في الكتاب والسنة خطاب العرب به. بل كان ذلك أول الواجبات و أساس المشروعات، فامتثل من امتثل من غير استفسار ولا توقف الي بيان.

14a

ولم يكن ذلك من الخطاب بما لا يفهم، وإنما احتيج الي بيان ما يجب الإيمان به فتيين، وقد فصل بعض التفصيل،¹ حيث قال النبي p لمن سأله عن الإيمان: "الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله..."² الحديث.

لوقيل: إنه في اللغة لمطلق التصديق، وقد نقل الي التصديق بأمر مخصصة، فلا نزاع وإما حقيقة لغوية. والإيمان المعدي الي الله تعالى، معناه: التصديق الذي هو نقيض الكفر فيعدى بالباء فإن من دأبهم حمل النقيض على النقيض كقوله تعالى (وَمَا أَنْتَ) ³ أى بمصدق⁴. واللام مع الإيمان في القران لغير الله تعالى وذلك لتضمنين معنى الاتباع⁵ و التسليم.

والإيمان تصديق الله فيما أخبر على لسان رسوله و تصديق رسوله فيما بلغ عن الله تعالى. والتصديق في الإيمان أحد قسمي العلم المعبر عنه بالإذعان لقبول النسبة وتسميته تسليمًا

¹ الأولى أن يقال: وقد فصل النبي صلى الله تعالى عليه وسلّم çıkmada:

² البخاري في الإيمان باب 37: مسلم في الإيمان حديث 5، 7

³ سورة يوسف، 17: "وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَاقِقِينَ"

⁴ يؤمن لنا çıkmada:

⁵ أو الإستماع çıkmada:

للتوضيح. فإن قيل الإيمان في الشرع هو التصديق بما جاء به محمد ρ والتصديق كيف؟ والإيمان كيف؟ وتقرر في الأصول أن لا تكليف إلا بفعل اختياري ويجاب عنه أن التكليفات بالتصديق. وإن كان من الكيفيات النفسانية دون الأفعال الاختيارية لكن الأمر به لاشتماله على الإقرار والتحصيل مقدمات من صرف النظر و توجيه الحواس و إلقاء الذهن ودفع الموانع كالأمر بالتعلم وعلى هذا ورد وصفه بالاختيار.

14b

وأيضاً التصديق معناه اللغوي هو أن ينسب الصدق الى المخبر اختياراً إذ لو وقع صدقه في القلب ضرورة كما إذا ادعى النبوة وإظهار المعجزة من غير أن ينسب الصدق إليه اختياراً، لا يقال في اللغة "أنه صدقه" وأيضاً التصديق مأمور به فيكون فعلاً اختيارياً. وظاهر كلام الأشعري أن التصديق من جنس كلام النفس. صرح به الباقلاني وإمام الحرمين والرازي وصدر الشريعة وليس هو التصديق المنطقي الذي هو قبول وقوع النسبة أو لا وقوعها. وقد صرح الشريف في حواشي التلويح أن بينهما بوناً بعيداً. وما ذكره التفتازاني أن التصديق هو المعنى المعبر عنه بالفارسية "بكرویدن وراست كوي داشتن" وبخالفه التكذيب وينافيه التوقف والتردد ولهذا اختار العلماء في الفاظ الإيمان "كرويدم باورداشتم راست كوي داشتم" بدل. وأنه معنى واضح عند العقل لا يشتبه على العوام فضلاً عن الخواص وهو القابل للتصور المذكور في تقسيم العلم في المنطق.

ولا شك أن الانقياد وربط القلب بالمتابعة كما هو المراد هنا أمراً زائداً على التصديق المنطقي. والتصديق وانقياد الباطن متلازمان. ولهذا يقال "سلم فلان" ويراد به "أمن".

15a

والتصديق يكون في الإخبارات والانقياد يكون في الأوامر والنواهي. فتبليغ الشرايع إن كان بلفظ الإخبار فالإيمان يكون بالتصديق وإن كان بالأمر والنهي فالإيمان بالانقياد الباطن. فقالوا إن التصديق قد يكون مؤخراً عن الانقياد. ولا يكون الانقياد مستلزماً للتصديق. كالذي يشاهد المعجزة فيحصل له العلم اليقيني بانه نبي ومع ذلك لا يصدق⁶. فاليقين الضروري

⁶ والمذهب ان الإيمان غير العلم والعرفة، لأن من الكفار من كان يعرف الحق ولا يصدق به عناداً واستكباراً. قال الشافعي "الَّذِينَ آمَنُوا لَكِن لَّمْ يُعْرِفُوا كَمَا يُعْرِفُونَ أَنبَاءَهُمْ وَإِنَّ قَرِيبًا مِنْهُمْ لَيَكْفُرُونَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ" (سورة البقرة، 46) قال الله تعالى "وَالَّذِينَ آمَنُوا وَتُوا الْأَكْثَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ" (سورة البقرة، 144) وقال الله تعالى " وَجَحَّثُوا بِالْمَلَكُوتِهَا أَنفُسَهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا" (سورة النمل، 14). فاحتج الى الفرق بين العلم بما جاء به النبي ρ معرفته وبين التصديق ليصح كون الأول حاصلًا للمعاندن دون الثاني، وكون الثاني إيماناً دون الأول. فاقصر بعضهم على أن ضد التصديق هو الإنكار والتكذيب وضد المعرفة النكارة والجهالة. واليه أشار الإمام الغزالي حيث قال: ضد التصديق بالتسليم فإنه لا يكون مع الإنكار والاستكبار بخالف العلم والمعرفة. وفصل بعضهم زيادة تفصيل، فقال: التصديق عبارة عن ربط القلب بما علم من إخبار المخبر، وهو أمر كسبي يثبت باختيار المصدق، ولهذا يوجب ويثاب عليه بل يجعل رأس العبادة بخلاف المعرفة، فإنه ربما يحصل بلا كسب كما أسلفنا ممن وقع بصره على جسم فحصل له أنه جدار أو حجر أو غيرهما. وحقق بعض العلماء المتأخرين المحققين زيادة تحقيق فقل المعبر في الإيمان هو التصديق الاختياري ومعناه نسبة الصدق الى المتكلم اختياراً، وبهذا القيد يمتاز عن

ربما يحصل ومع ذلك لا يحصل التصديق الاختياري. وقد يكون التصديق مقدماً على اليقين ليس بإيمان.

والتصديق والمعرفة ليسا بمتحدتين، بل التصديق المعهود إيمان بخلاف المعرفة. وذلك أن التصديق عبارة عن ربط القلب بأنه على ما علمه من إخبار المخبر بأنه كذا وهذا الربط كسبي يثبت باختيار المصدق⁷. وأما المعرفة فليست كذلك لحصولها بدون الاختيار كما في وقوع بصر انسان على شئ بدون اختياره فإنه يحصل له معرفة المبصر بأنه فرس أو بقر أو غير ذلك بدون ربط قلبه عليه بالاستقلال بأنه هو، فالمعرفة ليست بإيمان بخلاف التصديق.

تمَّ الإيمان شرعاً هو إما فعل القلب فقط أو اللسان فقط أو فعلهما جميعاً أو هما مع سائر الجوارح.

15b

فعلی الأول هو إما التصديق فقط والإقرار ليس بركن بل شرط لإجراء الأحكام الدنيوية. وهو مختار الإمام الماتريدي ودليله مذكور في الكتب الكلامية. وقال الإمام الرازي وفخر الإسلام أن الإقرار ركن أخطّ فإنه قد يسقط لما فيه من شائبة العرضية والتبعية. أو الإيمان هو التصديق بشرط الإقرار. وهو مذهب الأشعري وأتباعه. فإن الجزم بالحق والإذعان بالقلب هو المسمى بالتصديق الذي اكتفى به الأشعري وأتباعه في الإيمان وجعلوا الإقرار منشأً لإجراء الأحكام. والحنفية جعلوها جزئيين له إلا أن الإقرار قد يسقط بضرورة الإكراه.

والرابع مذهب المحدثين وبعض السلف والخوارج وفيه إشكال ظاهر وجوابه أن الإيمان يطلق على ما هو الأصل والأساس في دخول الجنة. وهو التصديق مع الإقرار. ولو كان في العمر مرة. وعلي ما هو الكامل المنجي بلا خلاف. وهو التصديق والإقرار والعمل. وفي التصديق المجرد خلاف فعند بعض مشايخنا منج.

والمذهب عندنا أن الإيمان فعل عبد بهداية الرب وتوفيقه. وهو الإقرار باللسان بأن ما أمرني الله به قبلته وما نهاني عنه انتهيت عنه. والتصديق بذلك بالقلب. وقوله تعالى (وَمَنْ لِّنَاسٍ يَّعْوُلُ آمَنًا بِرَأْسِهِ وَيَلَيُّوْمَ الْآخِرِ. وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ)⁸. يدل على أن الإقرار بغير تصديق ليس بإيمان بإشارة النص وإقتضائه

التصديق المنطقي المقابل للتصور، فإنه قد يخلو عن الاختيار. كما إذا ادعى النبي النبوة وأظهر المعجزة، فوقع في القلب صدقه ضرورة من غير أن ينسب إليه اختياراً، فإنه لا يقال في اللغة صدقه، فلا يكون إيماناً شرعياً. فله در علماء الدين، فإنهم قد بذلوا الجهد في إحياء مراسم الدين واعلاء لواء المسلمين. جزاهم الله خير الجزاء عن أهل اليقين وأعلى درجاتهم يوم اللقاء في أعلى عليين. انتهى. çıkımda: 7 واعلم أن الاعتبار في الإيمان على ما حققه المحققون هو التصديق الاختياري ومعناه نسبة الصدق الى المتكلم اختياراً، وبهذا القيد يمتاز عن التصديق المنطقي المقابل للتصور، فإنه قد يخلو عن الإلتقان. وقد يحصل بعد هذا التصديق كما يحصل في أحوال الآخرة، كما بيناه فاعرف: çıkımda: 8 سورة البقرة، 8

16a

فتنهض حجة على الكرامية. وليس لهم دليل بعبارة النص على خلافه حتى يرجح فليس الإيمان هو الإقرار باللسان فقط كما زعمت الكرامية. ولا إظهار العبادات والشكر بالطاعات كما زعم الخوارج. فإننا نعلم من حال الرسول p عند إظهار الدعوة أنه لم يكتف من الناس بمجرد الإقرار باللسان ولا العمل بالأركان مع تكذيب الجنان بل كان يسمي من كان حاله كذلك كاذبا ومنافقا. قال الله تعالى تكذبا للمنافقين عند قولهم: نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ⁹. وما ورد في الكتاب والسنة وأقوال الأئمة في ذلك أكثر من أن يحصى.

وفي الجملة أن في الإيمان ثمانية أقوال. أصحها قول المحققين من الحنفية. وهو التصديق وحده أو الإقرار مع التصديق كما هو قول الجمهور لرجوع الغير إليه بالأخرة.

واختلف في زيادة الإيمان ونقصانه. قال بعضهم¹⁰ أن الإيمان الكامل هو الإيمان المطلق. لا يقبل الزيادة والنقصان. ومطلق الإيمان يطلق على الناقص والكامل. ولهذا نفى رسول الله p الإيمان المطلق عن الزاني وشارب الخمر والسارق¹¹. ولم ينف عليه السلام مطلق الإيمان.

16b

فلا يدخلون في قوله تعالى (وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ)¹². ولا في قوله سبحانه (وَإِذْ أَقْبَحَ الْمُؤْمِنُونَ)¹³. و يدخلون في قوله تعالى (لا يقتل مؤمن) ¹⁴، وفي قوله تعالى (فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ)¹⁵.

والإيمان المطلق يمنع من دخول النار، ومطلق الإيمان يمنع الخلود فيها. والفرق بين الشئى المطلق وبين مطلق الشئى أن الأول يتناول الماهية بكونها مطلقة، فتكون بشرط شئى، والثاني يتناول الماهية على أي حال كانت، فتكون لا بشرط شئى. فالثاني أعم من الأول. فالحاصل أن الماهية قد تؤخذ بشرط التجريد عن العوارض كلها. فيقال لها مجردة وبشرط لا شئى. وقد يؤخذ من حيث هي مع قطع النظر عن التقيدية بالعوارض عن الشخصيات خارجية وذنية. وعن التجريد عنها فتسمى مطلقة. وقد تؤخذ بيانا وبلا شرط شئى. وقد تؤخذ

⁹ سورة المنافقون، I

¹⁰ ولعل مراد القاضي البيضاوي - بيض الله وجهه - "يوم تبيض وجوه" بالإيمان في الموضعين مطلق الإيمان لا الإيمان المطلق. çıkmada:

¹¹ البخاري في الأشربة، باب I: قال رسول الله p "لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن ولا يشرب الخمر حين يشربها وهو مؤمن ولا يسرق السارق حين يسرق وهو مؤمن".

¹² سورة آل عمران، 68

¹³ سورة المؤمنون، I

¹⁴ سورة النساء، 93: "وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مُمِئًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَعَذِيبُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَلِعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ

عَذَابًا عَظِيمًا

¹⁵ سورة النساء، 92: "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَفْتُلِقَ لِحْمًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ

وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا..."

من حيث هي هي بشرط قطع النظر عن التقييد بتلك العوارض كلها أو بعضها ففيها اعتبارات متعدية. يقال لها الماهية من حيث هي هي مطلقاً أو من وجه. وبشرط لا بشرط شئى كذلك. والفرق بين قطع النظر و بين بشرط قطع النظر واضح. والأول للإطلاق والثانى للتقييد. وكذا الحثية في الأولى للإطلاق

17a

وفي الثانى للتقييد. وقد يؤخذ بشرط قيد زائد من العوارض خارجية أو ذهنية، فيقال بشرط شئى. هذا فإنه ينفك في كثير من المواضع.

والإسلام في الشرع على ضربين. أحدهما دون الإيمان، وهو الاعتراف باللسان، وبه يحقن الدم حصل له الاعتقاد أو لم يحصل. وإياه قصد بقوله تعالى *إِنَّ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا*¹⁶. والثاني فوق الإيمان. وهو أن يكون مع الاعتراف اعتقاد بالقلب ووفاء بالفعل. والاستسلام لله تعالى في جميع ما قضى وقدر. ومختار جمهور الحنفية والمعتزلة وبعض أهل الحديث أن الإيمان والإسلام متحدان. وعند الأشعري أنهما متباينان. و غاية ما يمكن في الجواب أن التباين بين مفهومي الإيمان والإسلام لا ما صدق عليه المؤمن والمسلم، إذ لا يصح في الشرع أن يحكم على واحد بأنه مؤمن وليس بمسلم ولا بالعكس.

والصحيح ما قال أبو منصور الماتريدي وهو أن الإسلام معرفة الله تعالى بلا كيف ولا شبيهه ومحل الصدر. والإيمان معرفة الله تعالى بلا كيف ومحل داخل الصدر وهو القلب. والمعرفة معرفة الله تعالى بصفاته.

17b

ومحلها داخل القلب وهو الفؤاد والتوحيد معرفة الله تعالى بالوحدانية، ومحلها داخل الفؤاد وهو السر. فهذه عقود أربعة ليست بواحدة ولا بمتغايرة فاذا اجتمعت صارت ديناً، وهو الثبات على هذه الخصال الأربعة الى أن يموت. ودين الله تعالى في السماء والأرض واحد وهو الإسلام.

وكمال الإسلام بمجموع أمرين: الإعراض عن الأذى ولذلك قال عليه الصلوة والسلام، "المسلم من سلم المسلمون من يده ولسانه"¹⁷. والإتيان بالمعرفة والتمييز بين الحق والباطل. ولو فصلنا الكلام في هذا الباب لجاز الإيجاز إلى حد الإطناب. والعارف تكفيه الإشارة. فمن الله سبحانه البداية، وإليه تعالى النهاية.

تمت الرسالة وقت العصر يوم الخميس الثاني من صفر الخير، شهر بركة وخير. عام تسع وثمانين بعد المائة والألف، على يد الفقير أحمد بن خليل غفر لهما و عفى عنهما. والحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd, bol nimetlerle bizi rızıklandıran ve kendisinden başkasına muhtaç bırakmayan Allah'a, selam O'nun seçkin kullarına olsun. Her şeye gücü yeten Allah'ın âciz kulu Mustafa Arslanzâde (Allah ona kurtuluş ve saadet ihsan etsin) der ki: İman; güven, teslimiyetin izharı ve şeriatın kabulüdür. Kelime anlamının gereği olarak iman, bazı kelâmcıların yaptığı gibi mecazi ve sözlük anlamında "tasdik" olarak kullanılmıştır. Bu durumda birisini tasdik ettiğinde bu tasdik nedeniyle sen, onu "yalanlamadan emin kılmış" olmaktadır. Bu anlam, Sa'duddin (et-Taftazanî)'de geçmektedir. O şöyle der: Dilcilerden yapılan nakillerin teyidi ve mevcut kullanımın delalet ettiği üzere kelime anlamı olarak iman, tasdik demektir. İstilahi olarak bundan başka bir anlama dönüştürülmemiştir.

Öncelikle bir kavramı asıl anlamından farklı bir anlama dönüştürmek ancak delil vasıtasıyla mümkündür. İkinci olarak, kitap ve sünnette çok sayıda bu içerikle Araplara hitap örnekleri bulunmaktadır. Kelimenin sözlük anlamına uymak, yapılması gereken ilk iş ve meşruiyetin temelidir. Bu yola uyan herhangi bir tefsire ihtiyaç duymadan ve açıklamayı beklemeden tabi olmuştur. Ayrıca hitap anlaşılabilir bir hitap da değildir. Ancak iman edilmesi gereken şeylerin açıklanmasına ihtiyaç duyulmuş olup bu hususta bir takım tafsilat verilmiştir. Kendisine iman hakkında soru soran birisine Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine... inanmandır."¹⁸

"İman sözlükte "mutlak tasdik" demektir ve bu anlam bazı belirli hususları tasdike dönüştürülmüştür." denilirse, (şöyle cevap veririz) imanın sözlük anlamında tartışma yoktur. İman fiili, Allah'a yönelik olarak geçişli (müteaddî) yapılacağı zaman küfrün zıddı olarak "tasdik" anlamında "bâ" ile geçişli yapılır. Çünkü zıtları birbirlerine hamletmek Arapların adetlerindedir, " ... Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın."¹⁹ ayetinde olduğu gibi. İman,

¹⁸ Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 5-7.

¹⁹ Yûsuf 12/17.

“lâm” ile geçişli yapılarak Kur’an’da Allah’tan gayrı için kullanıldığına ise “tâbi olmak, teslim olmak” anlamlarını verir.

İman, Resulü vasıtasıyla haber verdiği şeylerde Allah’ı; Allah’tan getirerek tebliğ ettiği şeylerde de Resulünü tasdik etmek demektir. İmanda tasdik, sıdk nisbetini kabul ederek boyun eğme anlamında ilmin iki kısmından birisi olup izah için teslimiyet diye isimlendirilir. Eğer ıstılah anlamında iman; Hz. Muhammed’in Allah’tan getirdiklerini tasdik ise bu durumda tasdik nasıl gerçekleşir? İman nasıl gerçekleşir? denilirse, (şöyle cevap veririz) usul gereği teklifin ihtiyârî fiillere yönelik olması ve bu tekliflere tasdik ile muvafakat edilmesi gerekir. Fakat tasdik, ihtiyârî fiiller olmaksızın psikolojik bir keyfiyet değildir. Tasdikin emredilmesi, ikrarı ve – düşünce ve nazarın o yöne çevirme, duyuların yönlendirmesi, zihni odaklanma ve engellerin kaldırılmasıyla elde edilen - öncülleri kapsaması (ilim talebinin emredilmesi gibi) nedeniyle ihtiyârî fiil olma vasfını kazanır.

Ayrıca sözlük anlamıyla tasdik, haber verene ihtiyârî olarak sıdk hükmünü vermektir. Zira, sıdk hükmü, nübüvvet iddiasında bulunanın mucize göstermesi neticesinde olduğu gibi gönüllü olarak nispet edilmeksizin kalpte zarurî olarak vuku bulsa, bu durumda sözlük anlamıyla “Onu tasdik etti.” denilemez. Aynı şekilde tasdikin emredilmesi de ihtiyârî bir fiil olur. İmam Eşari’nin “tasdik, hakikatte *kelâm- nefsi* içsel konuşmadır” sözü açıktır. Bunu el-Bakıllânî, İmamı’l-Harameyn, er-Râzi ve Sadru’ş-Şerîa’ “İman, sıdk nisbetinin varlığını ya da yokluğunu kabul etme anlamına gelen mantıktaki tasdik değildir.” şeklinde açıklar. İman ile tasdik arasındaki farkı Havâşî’t-Telviḥ adlı eserinde eş-Şerif “İkisi arasında çok büyük fark vardır.” sözüyle açıklamaktadır. et-Taftazânî’nin belirttiği üzere tasdik Farsçada کوي راست داشتن (tasdik etmek ve doğru söyleyen bilmek) şeklinde ifade edilir. Bu ifadenin zıddı tekzip, olumsuzu ise tevakkuf ve tereddüttür. Bu nedenle alimler iman lafzı için کوي راستم باور داشتم (iman ettim, inandım ve gönülden doğru söyleyen bildim) ifadesini tercih ettiler. Bu husus havas bir yana avamı bile şüpheye düşürmeyecek şekilde aklen

açıktır. Bunu mantıktaki ilim tasnifi vasıtasıyla tasavvur edebilmek mümkündür.

Burada kastedildiği üzere itaat ve devamında kalbin bağlanması, mantıksal tasdike zaid bir ameliyedir. Tasdik ve içsel itaatten birinin varlığı diğerini de zorunlu kılar. Bunun için "Falan kişi İslam oldu." denildiğinde bununla "O, iman etti." anlamı kastedilmektedir. Tasdik haberlerde, itaat ise emir ve nehiylerde olur. Eğer dini hükümlerin tebliği haber lafızları kullanılarak yapılırsa iman, tasdik olur. Ancak tebliğ, emir ve nehiy lafızlarıyla gerçekleşir ise iman, içsel itaattir. Bazıları "Tasdik, inkıyaddan sonra meydana gelir." dediler. Ancak inkıyad, her zaman tasdiki gerektirmez. Mesela, mucizeye şahit olduktan sonra mucize sahibinin nübüvveti hususunda yakîn ilme muttali olan kişi, yine de onu tasdik etmeyebilir.²⁰ Zorunlu yakîn bilgi genellikle sahibini ihtiyari tasdike sevk ederken bazen de sevk etmeyebilir. Tasdikin yakînden önce gelmesi mümkün olmakla birlikte iman, yakînden önce gelmez.

Tasdik ve marifet aynı şey değildir. Aksine yukarıda ele alınan tasdik iman olmakla birlikte marifet iman değildir. Haber verenin haberiyle öğrenilen şeylere kalbin bağlanması anlamına gelen tasdik, haberi doğrulayanın ihtiyarıyla meydana gelen keshî bir bağlılıktır. Fakat elde edilmesinde ihtiyâr olmayan marifet için benzer bir durum söz konusu değildir. Örneğin, kişi ihtiyârı olmaksızın bir şeyi gördüğü zaman görünenin at, inek veya başka herhangi bir şey olduğu hususunda kendisinde bir bilgi oluşur. Ancak bu bilgiye kalbî bir bağlılık gerçekleşmez. Bu nedenle tasdik, iman olmakla birlikte marifet, iman değildir.

²⁰ İman, ilim ve marifetten farklıdır. Çünkü kafirler hakikati bilmelerine rağmen inat ve kibirleri nedeniyle onu tasdik etmemişlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanır, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler." Bakara, 2/146. "Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." Bakara, 2/144. "Vicdanları, onlar(ın doğruluğuna) kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkar ettiler." Neml, 27/14.

Dini anlamda imanda şu dört hüküm söz konusudur. Buna göre iman; a. kalbin fiilidir, b. lisanın fiilidir, c. kalp ve lisanın fiilidir, d. kalbin, lisanın ve bedeninin müşterek fiilidir. İlk olarak iman yalnızca tasdik olup ikrar imanının bir rüknü değildir. İkrar sadece dünyevi hükümlerin icrası için gereklidir. Bu, İmam Maturîdî'nin görüşü olup delili kelâm kitaplarında bulunmaktadır. İmam Razî ve Fâhru'l-İslâm'a göre fer'i ve arızî problemler nedeniyle sakıt olduğundan ikrar, daha alt düzeyde bir rükündür. İman, ikrarla birlikte tasdiktir. Bu Eş'arî ve takipçilerinin görüşüdür. Zira hak olana kat'î bağlılık ve kalbî itaat, tasdik olarak isimlendirilmiştir. Eş'arî ve takipçilerine göre iman için bu yeterli olup ikrar, hükümlerin icrası için bir dayanak konumundadır. Hanefiler ise tasdik ve ikrarı imanının iki cüzü olarak kabul etmişlerdir. Ancak onlara göre ikrar, ikrar halinde sakıt olmaktadır.

Dördüncüsü; hadisçiler, selefiyenin bir kısmı ve hâricîlerin görüşü olup içerisinde bir takım problemleri barındırmaktadır. Cevaben (şöyle deriz;) iman, cennete girmek için gerekli olan ilke ve esaslara verilen isimdir. Bu ise tasdik ile birlikte –hayat boyunca bir kez yapılmış olsa bile - ikrardır. Tam anlamıyla bir kurtuluş için gerekli olanın tasdik, ikrar ve amel olduğunda şüphe yoktur. Tek başına tasdik yeterli olup olmadığı konusunda ihtilaf olup bazı kelâmcılara göre tasdik, kurtuluş için yeterlidir.

Bize göre iman, Allah'ın hidayeti ve tevfiğiyle gerçekleşen, kula ait bir fiildir. Bu da Allah'ın bize emrettiklerini kabul ettiğini, nehyettiklerini ise terk ettiğini dil ile ikrar etmek ve bunlar kalp ile tasdik etmektir. *İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler.*²¹ Ayetin işaret ettiği gibi tasdik olmaksızın yapılan ikrar, iman değildir. Ayetin muhtevası Kerrâmiye'ye karşı bir delil olup ayetin ibareleri onları destekleyici mahiyette değildir. Aksine ayetin lafzı onların aleyhine delildir.

İman, ne Kerrâmiye'nin düşündüğü gibi yalnızca dil ile yapılan bir ikrardır, ne de Hâricîler'in zannettiği gibi ibadet ve taatlardır.

²¹ Bakara, 2/8.

Biliyoruz ki Allah'ın Resulü tebliğe başladığı zaman kalben inanimadığı halde yapılan ikrar ve ameli yeterli bulmamıştır. Aksine bu durumda olanları yalancı ve münafık olarak adlandırmıştır. Yüce Allah, münafıkların sözlerini yalanlayarak şöyle der: Münafıklar sana geldikleri zaman: "Senin muhakkak Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz." derler. Senin muhakkak kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah, münafıkların yalancı olduklarına tanıklık eder.²² Bu hususta kitap, sünnet ve imamların sözlerinde sayılamayacak derecede delil bulunmaktadır.

Genel olarak iman hakkında sekiz farklı görüş bulunmakta olup bunların en doğrusu Hanefi muhakkik alimlerinin görüşüdür. Bilahare başkaları da bu görüşe rucû ettiği için cumhurun görüşüne göre iman, sadece tasdik veya tasdik ile birlikte ikrardır.

İmanın artması ve eksilmesi hususunda ihtilaf vardır. Bazılarına göre kâmil manada iman, iman-ı mutlaktır, ziyade ve noksanlık kabul etmez. Ancak genel anlamda iman (mutlak iman), noksan veya kâmil olabilir. Bu nedenle Allah'ın Resulü zina eden, içki içen ve hırsızlık yapandan kâmil imanı (imanı mutlak) nefyederken²³ onlardan imanı (mutlak imanı) nefyetmemiştir. İkincisi, birinciden daha umumdur. Ancak mutlak iman sahipleri Allah'ın "Allah da mü'minlerin dostudur."²⁴ "Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir."²⁵ ayetlerinin kapsamına girmezler. Fakat "bir mü'min öldürülemez" düsturu²⁶ ve "mü'min bir köleyi âzâdetmesi gerekir."²⁷ ayeti onları da kapsamaktadır.

Kâmil iman (iman-ı mutlak), kişinin cehenneme girmesini

²² Münâfikûn, 63/1.

²³ Buhari, Eşribe, 1.

²⁴ Âl-i İmrân, 3/68.

²⁵ Mü'minûn, 23/1.

²⁶ Nisâ, 4/93: "Her kim bir mü'mini kasten öldürürse, onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, la'net etmiş ve onun için büyük bir azab hazırlamıştır."

²⁷ Nisâ, 4/92: "Yanlışlık dışında bir mü'min bir mü'mini öldüremez. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin mü'min bir köle âzâdetmesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir."

manidir. İman ise orada ebedi olarak kalmasını engeller. Bir şeyin kemâli ile sadece varlığı arasında fark vardır. Birincisi kendisini kâmil yapan mahiyetlerin tamamını ihtiva ederken ikincisi herhangi bir şart olmaksızın mahiyetleri olduğu şekliyle ihtiva etmektedir. Bu durumda ikinci, birinciden daha umûmîdir. Sonuç itibariyle birincide mahiyet, bütün mâniyalardan soyutlanarak elde edilir. Buna, şartsız ve mücerret mahiyet denilir. Bu mahiyet, haricî ve zihnî özelliklerden kaynaklanan engellerin sınırlandırmasını sarf-ı nazar ederek bulunduğu hal üzere elde edilmiştir. Bu tecrit nedeniyle mutlak olarak isimlendirilmiş olup açık ve şartsızdır. İkincisi ise ilkinde olduğu gibi bu engellerin tamamının sınırlandırması sarf-ı nazar edilmek şartıyla olduğu şekilde elde edilebileceği gibi onlardan bir kısmıyla da elde edilebilir. Bu ise şartlı ve şartsız olarak bulunabilir. Burada sarf-ı nazar etmekle şartlı sarf-ı nazar etme arasındaki fark açıktır. Birincisi mutlak için ikincisi ise sınırlandırma (takyid) içindir. Aynı durum bakış açısı için de geçerlidir. Birincide mutlak bir bakış açısı, ikincide sınırlı bir bakış açısı söz konusudur. Burada şartlılık durumu haricî ve zihnî engellere ilave bir sınırlandırma olup bir şeyin varoluşunun şartıdır, denilir. Bu açıklama bir çok hususun anlaşılmasında sana yarar sağlar.

Dini anlamda İslam iki kısımdır. Birincisi, imandan daha alt seviyede olarak lisan ile ikrar etmektir. Bu ikrar ile - kalbî tasdik neticesinde olsun veya olmasın - kişinin kanı dökülmez. De ki: Siz iman etmediniz, fakat “biz teslim olduk” deyiniz.²⁸ ayetinden murat budur. İkincisinde ise İslam; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve fiillerle amel anlamında imandan daha üstündür. Allah’a teslim olmak ise O’nun bütün kaza ve takdirine teslimiyettir. Bütün Hanefilerin, Mu’tezile’nin ve bazı Ehl-i Hadisin görüşüne göre iman ve İslam birdir. Eş’arilere göre ise iman ve İslam birbirinden farklıdır. Buna şu şekilde cevap verilebilir: iman ve İslam’ın muhtevaları arasındaki farklılık, mü’min ve Müslümanın tasdik edeceği şeylerdeki farklılık demek değildir. Zira, şer’an bir kişiye “mü’mindir fakat Müslüman

²⁸ Hucurât, 49/14: “Bedeviler ‘Biz iman etti’ dediler. De ki: ‘Siz iman etmediniz, biz teslim olduk’ deyiniz. Fakat henüz iman kalplerinize girmedir.”

değildir" demek ya da tersini söylemek mümkün değildir.

Sahih olan görüş, Ebu Mansur el-Maturîdî'ye ait olandır. Ona göre islam; Allah'ı keyfiyetsiz ve benzersiz olarak bilmek olup mahalli sadr'dır. İman; Allah'ı keyfiyetsiz olarak bilmek olup mahalli sadr'ın iç kısmı yani kalptir. Marifet; Allah'ı sıfatlarıyla bilmek olup mahalli kalbin iç kısmı yani fuâd'dır. Tevhit ise Allah'ı bir olarak bilmek olup mahalli fuad'ın iç kısmı yani sır'dır. Bu dört ilke ne aynı ne de gayrıdır. Hepsi birleştiğinde din meydana gelir. Din ise bu dört haslet üzere ölünceye dek sebat etmektir. Gökte ve yerde Allah'ın dini tektir ve o da İslam'dır.

İslam'ın kemâli iki şeyin birleşmesi ile gerçekleşir. Birincisi; ezayı ortadan kaldırmaktır. Bunun için Allah resulü (sav) "Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimse-dir."²⁹ buyurmuştur. İkincisi; marifet sahibi olmak ve hak ile batılı birbirinden ayırmaktır. Bu hususta ayrıntıya girersek söz oldukça uzayacak. Ârif olana işaret yeter. Başlangıç Allah'tandır, son da O'na aittir.

Bu Risâlenin yazımı, Ahmed b. Halil –Allah her ikisini de bağışlasın ve affetsin- tarafından 1189h. yılı hayırlı ve mübarek Safer ayının ikinci perşembe günü ikindi vakti tamamlandı. Hamd sadece Allah'a, salat ve selam ise kendisinden sonra peygamber gönderilmeyene mahsustur.

²⁹ Buhârî, İmân, 4-5.

Verification and Translation of *Risâlat Latîfa fî Bayân al-Îmân Lughatan wa Sbar'an inda Ahl al-Lisân* by Arslanzade

ARSLANZADE MUSTAFA EFENDİ

Verified and Translated by

HİLMİ KARAAĞAÇ

Assist. Prof. | Gümüşhane University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences

Abstract: The available manuscript is composed of verification and Turkish translation of *Risâlat Latîfa fî Bayân al-Îmân Lughatan wa Sbar'an inda Ahl al-Lisân* which is related to Kalam in periodical entitled *Ta'rifât al-Marbûm Arslanzâde*, which does consist of Arslanzade Mustafa Efendi's tractates, and registered in Manisa Province Public Library 45 Hk. No. 5837.

Keywords: Faith, affirmation, confession, knowledge, action.